

ՕՐԱԳԻՐ ԶՄԻՌՆԻԱՅ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ՔՄԱՆԵՐՈՐԴ ԱՌԱՋՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԶՄԻՌՆԻԱՅ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ 1 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 1860

ԹԻԻ 633

ԶՄԻՌՆԻԱՅ • 1 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Եւրոպայի ուշագրութիւնը գրեթէ բոլորովին Իտալիայի դէպքերուն վրայ դարձած է, որոնք հրաշարի կերպիւ կը յառաջագնան ի մեծ զարմանո բոլոր աշխարհի Իտալիան՝ զինի բազմամեայ նեղութեանց և կղերական կառավարութեան բռնութեանցը, վերջապէս՝ Վերին Եւրոպայի թեան օգնութեամբը, իւր ազատութիւնը և իւր անկախութիւնը ձեռք բերաւ, և արդէն միաւորուած կը համարուի ընդ սահմանադրական ազգային կառավարութեան Կարտենիյ թագաւորին՝ որուն իշխանութեան ներքե յետ այսորի բարեբաւոյն օրեր պիտի տեսնէ բոլոր իտալացի ազգը՝ որ ընդ ամենի 22 միլիոնի կրնայ հասնիլ և ի պահանջել հարկին 300 հազարէն աւելի կանոնաւոր զօրք կրնայ ոտք հանել ընդգէտ իւր թշնամեացը :

Իտալական թերակղզին, բայց ի Հռոմի փոքրիկ նահանգէն և Վենետիկէն, Կարտենիյ թագաւորին ձեռքն է այժմ, որուն անձնանունը ենթադր իտալացի ժողովուրդի երբ : Եւրոպայի երկրասարք թագաւորը, Կրտենիյի Կարտենի թեպէտեւ տակաւին Կարտենի կրգտուի 20 հազարի չափ՝ զօրքով, բայց տարակոյն չիայ թէ շուտով պիտի ստիպուի թողուլ իւր հայրենիքը և իւր թագաւորութիւնը ու օտար երկիր ապաստանուիլ :

Վերթար Լամանուէլ թագաւորը՝ իւր զօրքը պապական վիճակները յաւաքելէ ետեւ յօգնութիւն տաւապեալ ժողովուրդը որոնք իւր պաշտպանութիւնը կրնակրելին, երկար յիշատակաբիր մը յաղորկեց օտար տերութեանց քով եղող իւր գետնայնոցը, բայց օտարեւ համար զպատճառը և զհարկաւորութիւնը այս արշաւանքին Կարտենի և Օմիլիա նահանգաց մէջ, Լյո յիշատակաբիրը, որուն թարգմանութիւնը առաջնայ յօգնածոյս վերջը կրգնիմք, քաղաքական պատուական գրուած մըն է և ճշգրիտ ու իմաստութեամբ կրնիարագրէ Իտալիայի գործերը : Աստի կը յորդորեմք մեր յարգոյ

ընթերցողները որ ծանր աշխարհութեամբ կարգան գայն, եթէ կուզեն իտալական ինքզնոյն վրայօք ճիշտ և հիմնու որ ծանոթութիւններ ունենալ : (Եւրոպայի) որուն վրայօք է խօսքերնիս, նոր ազատութիւններ կուտայ թէ Կարտենիյ զօրքը ամենեւին պիտի չգլչն Հռոմ քաղաքին և անոր շրջակայ երկրներուն և կը յաւելու թէ երբոր արեւոյն ապրը հասկնայ թէ Իտալիայ վերանորոգութիւնը Եւրոպայի մեծութեան վճարը կըլլայ, նորէն հոգ և որ հայր պիտի ըլլայ իտալացոյ ինչպէս երբեք չգալարեցաւ ի ինքնիջ օգնութեամբ և մօծարոյ հայրը բոլոր հաւատարմացը :

Իմքաղութեամբ տարածայնութիւն մը ծագած է ի մէջ Կարտենիյի զօրապետին և Կարտենիյի կառավարութեան նախագահ Գալուպի կամին՝ քաղաքական զանազան ծանր ինքզնոյն կարգադրութեանը վրայօք : Լյո տարածայնութիւնը ցաւալի և վտանգաւոր է անշուշտ այժմեան պարագայից մէջ, բայց կը յաւանդուի թէ Վերթար Լամանուէլ թագաւորին անձնական ազնեցութեամբը կազաղութիւնը շուտով պիտի հաստատուի այս երկու հոգնաւոր մեծանուն անձանց մէջ, որոնք Իտալիայ ազգային շարժումին և ազգային ազատութեան հոգին են, և որոց մէկուն կհնցապագայական տաղանդէն և քաղաքական զեռնայնութեամբը քաջ լսեացը վրայ կըսքանչանայ Եւրոպայի :

Թեպէտ և Գալուպի կայսրը գեղեցիկ թիւն կըլլայ իւր Կարտենիյի կառավարութեան բոլոր նաւայժմեան ընթացքին և իւր գետնայն կանչեց Կարտենիյի գետնայն տաւալին խորհրդոյ քարտը զօրք միայն այն տեղ թող տալով, այսու ամենայնիւ այս գեղեցիկութիւնը ի վերին երեսն է և սարակոյս չիայ թէ օրտիւ հաճ և հաւան է արշաւանոցը որ եկաւ պապական վիճակաց մէջ :

Իտալացիները մինչև ցայսօր ուրիշ բան չունին բայց միայն Եւրոպայի կայսր խրատուցը հետեցան : Կարտենիյից, կըսել յիշատակաց արժանի իւր յայտարարութեանը մէջ որ ի 8 Յունիսի 1859, միաւորութեանց ի մի և նոյն միաս, այսինքն յաղաւտութիւն ձեռ հայրենա

կաց, կարգադրութեանց զինուորական կերպիւ և վաղեցեք ընդ գործակաւ : Վերթար Լամանուէլին, որ վեհանձնութեամբ բացաւ ձեռ առջև զճանապարհն պատուոյ :

Վերթար Լամանուէլ իտալացիները ուրիշ բան չունին, կըսէ Կարտենիյի (Եւրոպայի) տնուն, պաշտօնական օրագիրը, բայց եթէ միաւորեցան, զինուորական կերպիւ կարգադրութեան և աշխարհեցին ու մտան ընդ գործակաւ : Վերթար Լամանուէլ թագաւորին : Կեր կառավարութիւնը թէ, և ուղեւ ըլլար, կը շարունակէ նոյն օրագիրը, չէր կրնար հրաժարիլ ի պաշտպանելոյ Կարտենի և Օմիլիա նահանգաց ժողովուրդները և տնոյն ինչ կը չեղանէ : Կարտենի յայտնաւ կը պարտաւորէ իշխանութիւնը ձեռքէ ձեռ և թող տալ հասարակաց գործոց առաջնորդութիւնը կուտակուի թեանց ամենց տարակաւական կամ մը, ուրիշներուն գարտնոցը և հաւանականաբար անիշխանութեան ձեռքը, որ պիտի պարտաւոր զճանապարհը, օտար միջամտութեան և այս միջամտութիւնը կորնցընէլ պիտի տար մինչև ցայսօր ձեռք բերուած օգուտները :

Եւրոպայի բերդը, ուր 6-7000 պապական զօրք կային, և ուր ապաստանեալ էր Լամանուէլը, զօրապետը զինի յաղթուելոյ տարրերիտոն օրքէս ընդ հրաշանատարութեամբ Կարտենիի զօրավորին, Եւրոպայի բերդը կըսեմք չիլցաւ երկար ժամանակ գլխաւոր Կարտենիյի նաւատորմին գնդապետութեանը և ցամաքի զօրաց յարձակմանը, և սեպտեմբերի 17-29ին օրը անձնատուր եղաւ, ու Լամանուէլ զօրապետը հանգրծ ուրիշ պապական զօրապետներով և շատ զինուորական պաշտօնատարներով պատեալ զօրքի կաշանաւոր եղան :

Կարտենի կայսրը և Կարտենիի Նէպոլիէն վերագտնեալով անցեալ ամայ 11-23ին հասան ի Փարիզ :

Վեհապետաց ամենց խորհրդակցութիւնը՝ որ պիտի ըլլայ ներկայ հայտնաբեր ամայ մէջ ի Վերթարին, քիչ կամ շատ մտաւորանութիւն կը պատճառէ Կարտենի կառավարութեանը : Կայտնի է որ այս խորհրդակցութեան մէջ ներ-

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊՕՂԱՍԵԱՆ ԽԱԼԻՊԵԱՆՑ

ԵՒ

ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՆ ԹԵՌՈՒՍԻՈՑ

Հարութիւն Պօղոսեան խալիպեանց աղնուա կան և հոգնաւոր իշխանը ծնած է Եւր Լախիլեան քաղաքը 1790ին, Փետրուարի 22ին, Իւր պապը Հարութիւն Պօղոսեան, որ յետոյ ըսուեւր է Խալիպեան, Խալիպեան է եղեր առկէ հարիւր տարի մը առաջ Հայաստանի Փառապետ Կառապետ ըսուած տեղին՝ որ Վառնա գաւառին մէջ այժմու Բալիս քաղաքին քովերը գեղ մի է, և Սուրբ Յակոբ անունով վանք մը ունի : Խալիպեան այս Բեթէ կամ Կաթա քաղաքը, որ և թեոքոսիա, իւր բնականութեամբ հաստատութեան ետեւ, քաղաքի անեցի ժողովրդեան հետ ընտանեցեք ու անոնց առջեւ այնչափ պատիւ ու համարում գտեր է որ Խալիպեան Հայոց Եւր Լախիլեան փոխադրուելու ժամանակը, 1777ին, ժողովուրդը զինքը ընտրեւր է պապաւորութեամբ կամ գործակալ՝ որ եւրթայ Լալի կողմերն ու իրենց յարմար տեղ մը

որոնք բնակութեան : Լյո գործը յաջողութեամբ աւարտելէն ետեւ, զարձեալ ժողովրդը գեան աղջնակները գնացըր է Փետրուարի, ու Լախիլեան գնացող Հայերուն համար ընդունեւր է Կառապետին Լալիպետեան փառաւոր պարգեւաբիր մը զոր մինչև ցայժմ կըլլային այն քաղաքին ու քով տեղերուն Հայ ժողովուրդը, Լալիպետեան Հարութիւնը հոն Փետրուարի կը վախճանի, և իւր օրգին Պօղոս Խալիպեան՝ Լալիլեան գնացող ժողովրդեան գլխաւորներէն ըլլալով՝ մեծամեծ օգնութիւններ կընէ անոր, մինչև Կառապետեան կողմէն ալ պատուաւոր աստիճանի արժանի կըլլայ : Իսկ ինքը կը վախճանի ի Լալիլեան 1790 տարւոյն վերջերը, թողալով իւր հանձնարքն և ստացուածոցը ժառանգ մեր այժմու Հարութիւն Պօղոսեան իշխանը :

Թեպէտ և այն տեղերները կանոնաւոր գալուցներ չիլլին մեր սղղին մէջ, և պատանակաց տրուած ուսումը ընդհանրապէս կարելաւ գրել էր միայն, սակայն Հարութիւն պատանին ինչ վարժապետի քով ալ որ սովորեցաւ իւր հանձնարքն զօրաւորութիւնն ու բնական արաւմատութիւնը ցուցայց, մասնաւորապէս Կա-

տանգնու պոլսիցի Յովհաննէս վարժապետին աշակերտացը մէջ գրեթէ ամենեւ ալ յառաջագնէն եղաւ, այնպէս որ երկու տարւան մէջ քերականութեան ու ճարտասանութեան ուսմանը աւարտեց, որ սովորաբար հինգ վեց տարի կը ընթեր այն ժամանակները :

Հարութիւն պատանին իւր աշակերտը գործունէութեամբը շուտով առաջ գնաց առեւտրական գործոց մէջ, 1815ին վեհապետը (Կառապետեան Կեդրեան տնունով պատուաւոր Լալիլեանցոյն) անոր Կառապետին գաւառը հարստանալով, և ունեցաւ Պօղոս անունով օրգի մը որ 1833ին վախճանեցաւ 22 տարեկան : Լյո մէկնեց անի է Հարութիւն իշխանին Եւրոպայի անունով ամենանաւաղ գաւառը :

Խալիպեան Հարութիւն իշխանութիւն կառաւ վարչական համբաւն ու գործունէոյ հեռատեսութիւնը յայտնի եղաւ ամենուն՝ երբոր ընտրութեան Կառապետի գլուխ Լալիլեանին, առաջ երեք տարւան համար, և քիչ ատենէն ետքը նորէն, ու չորս անգամ հաստատութեան նոյն իշխանութեանը մէջ, որ քիչ տասու երկու տարի : Եւ որովհետեւ միանգամայն տեղութեան ծառայութեանը մէջ էր, տեղութեան

կայ պիտի գտնուին Ռուսիոյ և Աստուրիոյ կայսերքը, Ռուսիոյ խնամակալ իշխանը, Պապինեոս յե, Սաբորոժնիկի և Վիսթրիկի միջոցով, ներքև և քանի մը գերմանական արիւղ գրքեր:

Ահա ասիկ Սաբորոժնիկ կառավարութեան յիշատակաբեր, որուն վրայը տեղեկութիւն տուած է մը մեր Վարդապետ Տեսութեանը մէջ:

Վիսթրիկի մէջ եղած հաշտութիւնը ապահովեց իտալացւոյ՝ իրենց գործը իրենց հոգալու իրաւունքը, կարողութիւն տուաւ իտալական թերակղզւոյն հիւսիսային և կեդրոնական շատ նահանգաց բնակիչներուն, որ օտար տէրութեանց ազդեցութեանը ներքեւ եղած իրենց կառավարութեանցը փոխանակ Վիսթրիկի միջոցով թագաւորին ազդեցին կառավարութեանը դէմէն:

Այս մեծ փոփոխութիւնը զարմանալի բարեկարգութեամբ կատարեցաւ, առանց վնաս մը պատճառելու և ոչ միայն ի սկզբանց՝ որոց վերայ հիմնեալ է ընկերական կարգադրութիւնը: Իմիջիւս կոչուած երկրին մէջ (որոնք Վարմիլի և Սոսենայի գրեթէ թերթներն են), և Վարմիլի մէջ պատահած գեղեցիկ ազդեցութիւնը (Վարմիլի թէ իտալացիները, հետի ըլլալով ի հոգեւոր անխիտանական կրկն, ուրիշ բան չէին խնդրեր բոլոր միայն ազատ և ազգային հաստատութիւններով կառավարուիլ:

Եթէ այս փոփոխութիւնը բոլոր թերթաւորներէն միայն տարածուած ըլլար, այս օրուան օրս իտալական խնդիրը կատարելապէս լուծուած ըլլար: Եւ իտալական փոփոխութեանը տեղեկութիւնը պատճառ ըլլալու Վարմիլի համար, իտալական, կրօնական, խոսքով թեան և պահպանողական քաղաքականութեան տարր մը եղած ըլլար: Վարմիլի տարր, Վիսթրիկի հաշտութիւնը միայն իտալիոյ մէկ մասը ազատեց, Վենետիկը թող տուաւ Աստուրիոյ արեւմտեան թերթներէն, և ամենեւին փոփոխութիւն մը չպատճառեց հարաւային իտալիոյ մէջ և սուրբ աթոռային աշխարհական տիրապետութեանը ներքեւ մնացած նահանգներուն մէջ:

Սխալ չունիմք խոսելու այս տեղ Վենետիկի խնդրոյ վրայ, որ միայն բաւական կը համարվէր յիշեցնելու թէ քանի որ այս խնդիրը անկատար պիտի մնայ, Վարմիլի պիտի չլինէր հաստատուն և անկեղծ խոսքով թեան մը ունենալ: Վանդի իտալիոյ մէջ պիտի մնայ միշտ հեղոր պատճառ մը խռովութեանց և յեղափոխութեան, որ ընդդէմ ձգանց կառավարութիւններուն, անգաղար պիտի սպառնայ ապրտամբութիւն և պատերազմ՝ յարս ցանկութեւն ի կեդրոն իտալական ցամաք երկրին: Իսկ յիշեցնելու լուծումը հարկ է սպասել ի ժամանակ:

Խորհրդական Պատուոյ ըսուելու անտիճանն ընդունեցաւ:

Խաղաղեան Յարութիւն իշխանաւորը իւր աշխարհիկ, պարզ և համարձակ, միանգամայն և խոհական ու խորագետ բնաւորութեամբ, և գործունեայ հայրենասիրութեամբ սիրելի և պատկառելի եղած է միշտ՝ ոչ միայն իւր քաղաքակրթներուն, այլև տերութեան մէջի այն ամենայն մեծամեծաց՝ որոց հետ առիթ ունեցեր է վարուելու կամ տեսնուելու: Այն պաշտօնակալաց մէջ մասնաւոր յիշատակութեան արժանի են Վարմիլի կուսակալը, որ յետոյ եղեր էր փոխարքայ Վիսթրիկ, Վիսթրիկի կամը, Տոնսի խոսքով սպարապետ կամ Վիսթրիկի խոսքով, թոյլով կամ, Վարմիլի՝ այժմու թաղապետի քաղաքապետը և ուրիշներ: Այսպիսի ճանչնալով թերթները ոչ այնչափ յօգուտ անձին բանեցուցեր է և կը բանեցնէ Յարութիւն իշխանը, որպիսի պայծառութիւն և ի յառաջդիմութիւն քաղաքակցաց իւրոց, որով և կարող եղեր է ոչ միայն անխախտ և անթերի պահպանել իւր իշխանութեան ժամանակը Վարմիլի անի ազատութեան նման, ու արտօնութիւնները, այլև մեծա-

կէն. փան դի թեպէտե Վենետիկիւր ըստ օրէ աւելի դժբաղդ վիճակի: Եւրոպայի համակրութիւնը իրաւամբ շարժած է, և ակայն Վարմիլի անքան կը վախճայ պատերազմի մը անհաշուելի հետեւութիւններէն, այնքան եռանդուն փափաք կը յայտնէ խաղաղութեան և այնքան մեծ հարկաւորութիւն ունի անորմէ, որ անխոհեմութիւն է անոր կամը չյարգել և ի գործ չդնել: Իսկ այս պայտէս չէ գործը ի մասին իրեղբայր վերաբերելոց կեդրոնին և հարաւային մասին թերակղզւոյն:

Վարմիլի երկաթաուղի թագաւորը՝ իւր քաղաքական ընթացքին մէջ, առանգական գրութեան մը հետեւեցաւ: Եւրոպայի ազդեցութեւնը իւր գերզատանին և իւր ժողովրդին, յիշեալ թագաւորը, կըսեմք, արքայական աթոռը ելլելէն ի վեր, յայտնի կերպիւ հակառակցու իտալացւոց ազգային զգացմանց՝ նմանապէս այն սկզբանց որով կը կատարուին քաղաքակրթութեւն ժողովուրդները, մենեւին ակնյշխարհով Վարմիլի և Վենետիկ իրաւունքը, չուղեւոր նաեւ հետեւի ազգաբարձրութեանցը զորս կուտար իրեն կառավարութիւն մը, որուն հաստատուն և անկեղծ բարեկամութեանը վրայ չէր կրնար երկբայիլ, Վարմիլի թագաւորը լման տարի մը մերժեց ամեն ջանքը Սաբորոժնիկ թագաւորին, որ կուգէր այնպիսի քաղաքական ընթացքի մը մէջ զնեւ զիւր, որ համաձայն ըլլայ իտալական ժողովրդաց վրայ տիրող զգացմանցը:

Իսկ որ արդարութիւնը և իրաւունքը չլրացան ձեռք բերել, յեղափոխութիւնը մօտ օրերս ստացաւ զայն: Հրաշայի յեղափոխութիւն, որ զայժմեքի մէջ ձգեց Վարմիլի, ի պատճառս գրեթէ նախախնամական կերպին որով ի գործ դրուեցաւ: Վարմիլի սքանչացաւ նաեւ ի վերայ պայծառաշուք զօրավարին, որուն փառաւոր քաջութիւնները կը յիշեցնէին ինչ որ բաւանասեղանութիւնը և պայծառութիւնը յառաջ կը բերէին մեզ ամենէն հրաշայի:

Վարմիլի թագաւորութեան մէջ եղած փոփոխութիւնը թեպէտե կը գրանական իտալիոյ փոփոխութեան թեպէտե կը գրանական իտալիոյ փոփոխութեան միջոցներով չեղաւ, այսու ամենայնիւ նոյն փոփոխութեան թեպէտե նուազ օրինաւոր չէ, և անոր հետեւութիւնները նուազագոյն չեն պատճառը չեն բարեկարգութեան ճշմարիտ օգուցը և եւրոպական հաստատակցութեան հաստատուն մնալուն:

Եւրոպայի իտալական և Վարմիլի իտալական մեծ գերզատանին ամբողջացուցէ մասը ըլլան, թագաւորական աթոռայ թշնամիները յետ այնորի գործարք ձեռնարկութիւն մը պիտի չունենան յառաջ բերելու ընդդէմ միապետական սկզբանց, ապստամբական կիրքերը և սա-

մեծ օգուտներ բերէ քաղաքին: Եւրոպայի անգամ ազատեալ է Վարմիլի անը ծանր պարտքերէ որ տերութիւնը կը պահանջէր, մէկ պարտքը, որ մինչև 1844 թիւը հասեր էր 42,000 արծաթ ռուպլի: Եւրոպայի պարտքը քաղաքական մասին էր, 400 հազար արծաթ ռուպլիէն աւելի, որ քաղաքէն կը պահանջուէր: Ինք պատճառ եղեր է Վարմիլի անի մէջ օրինաւոր դեղորան, քառապետի գործը և գործառնութեան լինելը ի դատ, երբոր իտալական հրամանաւ Վարմիլի թերթով սեպտեմբերին այն կողմերու գաղտնաւորութեան տեղերուն գործերը քննելու եկած էր 1844ին, Վարմիլի անի գործերուն բարեկարգութեանը շատ հաւանեցաւ: մինչդեռ չըմալայ տեղերուն գաղտնաւորութեան մէջ շատ պակասութիւններ գտնուէր և շատ մարդկանց յանցաւորութիւնը գտնուէր հանքերէ: Եւրոպայի նման ուրիշ զանազան պատուաւոր գործառնաւորութեանցը պատճառաւ ընդունելու է անոր թեպէտե անգամ Վարմիլի անի ժամանակը մը և երկու անգամ Վարմիլի կողմէն բարեկարգութեան նման:

Իսկ իտալական Յարութիւն իշխանի գործը և ճանչնալով որութեանցը մէջ ամենէն աւելի

պարտքէն պիտի չգտնեն, ուր ամենէն յիմարալ կան գործառնութիւնները կրնային յաջողել մը ունենայ, կամ գոնէ բոլոր ազնուամիտ անձանց համակրութիւնը շարժելու կրնային յաջողիլ:

Ուստի օրինաւոր է կարծելու թէ իտալական վերջապէս կրնայ այնպիսի խաղաղասիրական կապութեան մը մէջ մտնել որ Վարմիլի մասնաւորութիւնները փարտուէ, եթէ թերակղզւոյն հիւսիսային և հարաւային երկու մեծ կողմերը բաժնուած չըլլային այնպիսի նահանգներով, որոնք աղետալի վիճակի մը մէջ կը գտնուին:

Հառմի կառավարութիւնը չուղեւոր, որ և ինչէն կերպիւ, մասնակից ըլլալ ազգային մեծ շարժմանը, այլ ընդհանրապէս չարեւակելով միշտ մարտնչիլ անոր դէմ ցաւալի խոստովութեամբ մը, երկար ժամանակէ ի վեր յայտնի կերպիւ կըմտնէր այն ժողովրդաց հետ, որոնք չյաջողեցան իւր տիրապետութեանը ազատիլ:

Իսկ զանոնք զպաշտ և արգիլելու համար որ չյայտնեն իրենց ազգասիրական զգացմանը, Հառմի կառավարութիւնը իւր հոգեւոր իշխանութիւնը գործածեց զոր Նախախնամութիւնը յանձնած է իրեն ուրիշ խիստ մեծ նպատակաւ մը, և ոչ թէ քաղաքական կառավարութեան մը օգուտը յառաջ տանելու համար: Տեսնուաւ որպէս գոյնեցող ներկայացնելով հառմեալ գաւառ ժողովրդաց առջև զկացութիւնը իտալիոյ, ընկերէ հրաւեր ընելով և յօգնութիւն իւր կանչելով զիրոնական զգացումը, կամ լաւ ևս է ըսել զիրոնականութիւնը որ տակաւին մեծ զօրութիւն ունի ի վերայ տկարամիտ ժողովրդաց, հառմեալան կառավարութիւնը յաջողեցաւ ստակ և մարդիկ գտնելու Վարմիլի ամէն կողմերէն, և զօրաբանակ մը կազմեց բաղկացեալ բոլորովին այնպիսի անձերէ, որոնք օտար են ոչ միայն հառմեալան վիճակաց, այլ և բոլոր իտալիոյ:

Հառմեալան տերութեան համար սահմանուած էր որ միւր դարուն մէջ ներկայացնէ ցաւալի և անսովոր տեսարանը այնպիսի կառավարութեան մը, որ ստիպեալ է հաստատուն պահել իւր իշխանութիւնը իւր հպատակաց վրայ՝ միջնորդութեամբ վարձկան օտարականաց կուրացելոց ի կրօնամարտութեան կամ քաղաքական ի հրապարակաց խոստանց, որոնք չէին կրնար ի գործ դրուիլ բայց միայն բովանդակ ժողովրդներ վշտալի տառապանաց մէջ ձգելով:

Եւրոպայի եղելով թերթները վերջին աստիճան կը բարձրանէ զօրամտութիւնը իտալացւոց, որոնք ձեռք բերին ազատութիւնը և անկախութիւնը: Սիրտերը համակրութեամբ լեցան ըլլալով իրենց եղբայրը համար, որ կը բնակին (մարիայի և Վարմիլի մէջ, ամէն կողմերէն իտալացիները փափաքէին կը յայտնեն գործակից ըլլալու առ ի

նշանաւորն է հանգուցեալ ՆԵՐՍԵՍԻ ՎԵՀԱՅ փառ Վաթիկանին մերոյ անոր հետ ունեցած մտերմութիւնը, և անոր յանձնած մեծ և ծանր պաշտօնը զոր և համառօտիւ նշանակեմք:

Այն իտալացիին ու բաղամփորձ Հայրապետը 1805 թուականէն սկսեալ էր մասնաւոր մասնաւորութիւն մը ունենալ վրան՝ երբոր գեա Յարութիւն պատանին Յովհաննէս վարժապետին քովը կը կարդար: Եւրոպայի ժամանակը Վարմիլի վարժապետ էր: Եւրոպայի 1828ին, երբոր Վաթիկանի պաշտօնով Տիմիտիէն Վիշնէլ կը թարգմանէր Վաթիկանէն անցած ժամանակը զարմեալ ընտանեցաւ Յարութիւն իշխանին հետ: Իսկ 1842ին սկսաւ անոր յանձնել Վիշնէլի մէջ եղած եկեղեցական գրաւորները ժողովելու, ցրուած գումարները հաւաքելու և իւր քովը ամբողջ պահելու հոգը: Տեսնելով անոր այս գործը մէջ ցուցուցած նախանձաւոր գործունէութիւնն ու հաւատարմութիւնը, հետ զհետէ այնքան աւելցուց Վաթիկան Վաթիկանի իւր անոր վրայ վստահութիւնն ու համարումը որ Վիշնէլին մէջի հոգեւորական գաղափարներուն իւր տեսնուած անուանեց, Վաթիկան ըլլալէն Վիշնէլի ալ գործակատար անուանեց զիւրը Վաթիկան:

վախճան տալ իրաց վիճակի մը, որ նախա-
տինք մըն է արգարութեան ու մարգիւթեան
սկզբանցը և որ սաստիկ կերպիւ կը վերաւորէ ազ-
գային զգացումը :

Թէպէտ և Սարտենիոյ կառավարութիւնը
հաղորդակից էր այս սրտի ալալութեանը ,
քայց մինչև ցայսօր պարտք համարեց արգիլել
և առաջը առնուլ որ և իցէ անկարգ փորձերու
և ճգանց , որ կրնային ի գործ դրուիլ ազատութեան
համար () մարտի և Մարչի ժողովուրդները վե-
րենք հարստահարող լուծէն : Սակայն յիշեալ
կառավարութիւնը չէր կրնար խաբուիլ թէ ժողո-
վրդաց ատելութիւնը որ օր ըստ օրէ աճելու վրայ
է , սակեց աւելի երկար ժամանակ չէր կրնար
զսպուիլ՝ առանց գիմելու բռնութեան և սա-
տիկ միջոցներու : Միւս կողմանէ , յիշափոխու-
թիւնը յաղթական հանգիստեալով Նաբոլի
մէջ , միթէ կարելի էր արգիլել զայն ի սահ-
մանագլուխ հռոմէական վիճակաց , ուր հրա-
ւիրեալ էր յիշափոխութիւնը ի բաղմամբ
բռնութեանց , որոնք նուազագոյն ծանր չէին
ի բռնութեանց որ անհաւաստի կերպիւ ընդ-
քայր ձգին ի Սիկիլիա զկամուր զինուորները
Վերին Իտալիոյ :

Մարչի և () մարտի սպառնալից աղաղակը
լսելուն , բոլոր Իտալիան ալալեցաւ և շար-
ժեցաւ , ուստի որ և իցէ զօրութիւն մը չէր
կրնար արգիլել որ թերակողոյն հարաւային և
հիւսիսային կողմերէն հաղարտուր խաղաղիք
չիտէին յօգնութիւն իրենց եղբայրը , որոնք
Իէրուսաղէմ քաղաքին մէջ պատահած աղէտից նման
տառապանքներէ սպառնացեալ էին :

Եթէ անտարբեր մնար ի մէջ ընդհանուր
այս շարժման և խռովութեան , Սարտենիոյ
կառավարութիւնը ուղղակի կերպիւ անգին հետ
ընդգլխութեան վիճակի մէջ պիտի մտնէր , և
վիճանքն անհաւաստի եւ շարժումը զոր Նա-
բոլիի և Սիկիլիայի գէտքերը բուրբոքեցին ժողո-
վրդաց մէջ , անմիջապէս անկիւնաւորութեան և
անկարգութեան պիտի փոխուէր :

Յայնժամ կարելի և հաւանական իսկ պիտի
ըլլար որ մինչև ցայսօր ի գործ դրուած կանոն-
նաւոր շարժումը յանկարծ բռնութեան և կրից
շարժման մէջ մտնէր : Սրտի մեծ ըլլալ բարե-
կարգութեան գաղափարաց զօրութիւնը իտա-
լացոյց վրայ , սխալիս գրգռութիւններ կան
որոց չեն կրնար զիմանալ ամենէն քաղաքա-
կրթեալ ժողովուրդները : Եւ իտալացիները
անտարակոյս աւելի ցաւալցութեան քան սոգը-
տանաց արժանի պիտի ըլլային , եթէ առաջին
անգամի համար քննախնդրութեան բռնի գործ-
քերու ձեռք զարնէին , որոցմէ խիստ աղետալի,
հետեւութիւններ պիտի ծագէին : Վտանգութիւնը
կիմարնէ մեզ թէ այժման քաղաքակրթու-
թեան գլուխ և առաջնորդ եղող ժողովուրդ-

ները՝ այս պատճառներէն նուազագոյն ծանր
պատճառաց համար , ամենէն ցաւալցին ան-
կարգութիւնները և բռնութիւնները գործեցին :

Եթէ այսպիսի վտանգներու մէջ ձգէր զթե-
րակողին , Սարտենիոյ կառավարութիւնը յան-
ցաւոր պիտի ըլլար թէ Իտալիոյ և թէ Նաբո-
լիոյ առջև : Իր պարտաւորութիւնները կո-
տորած պիտի չըլլար իտալացոյց նկատմամբ
որոնք միշտ ի գործ դրին չափաւորութեան վը-
րայք տուած իւր խրատները , և իրեն յանձ-
նեցին ազգային շարժումը առաջնորդելու բարձր
պաշտօնը : Եւ իւր պարտաւորութիւնները
կատարած պիտի չըլլար Նաբոլիոյ առջև , քան-
զի բարոյապէս դաշնագրած էր անոր հետ չե-
ղուլ ազգային շարժումը որ կորսուի անիշխա-
նութեան և անկարգութեան մէջ :

Իսկ այս կրկին պարտքը կատարելու համար
Սարտենիոյ կառավարութիւնը խիստ որ () մար-
տի և Մարչի սպառնալից ժողովուրդները
պատգամաւորներ յաղաթիկցին իւր պաշտպա-
նութիւնը խնդրելու համար , փութացու շը-
նորհելու զայն անոց : Ստանդարտի գետնի
մը յաղաթիկցի ի Հռոմ խնդրելու համար ք-
հանցապետական կառավարութեան որ օտա-
րական զօրաբանքը արձակէ , զորս պիտի չըլ-
նար գործածել մեր սահմանագլխաց մօտ եղած
նահանգներուն ազգախորհրդան յայտարարու-
թիւնները ձեռնելու առանց հարկադրելու զմեզ
որ միջամուխ ըլլանք ի նպատակ նոցա :

Հռոմի արքունիքը այս խնդիրը չնշդ ունելով
Վերթար Իմանուէլ Վէհափաւ թագաւորը
հրաման տուաւ իւր զօրացը որ () մարտի և
Մարչի նահանգները մտնեն վերահաստատելու
համար զբարեկարգութիւնը և ազատութիւն
տալու համար ժողովուրդաց որ իրենց ազգայնա-
քը յայտնեն :

Սարտենիոյ թագաւորին զօրքը խնամով պիտի
զգուշանայ Հռոմ քաղաքին և անոր շրջակայ
երկրին դարչելու և մանաւանդ գործակից պիտի
ըլլան , եթէ երբեք հարկը պահանջուլ ըլլայ ,
պահպանելու սրբազան Հօր բնակութիւնը որ և
իցէ յարձակումէ և սպառնալիքէ , վտանգի
Սարտենիոյ կառավարութիւնը կարող պիտի ըլլայ
համաձայնել միշտ Իտալիոյ մեծամեծ օգուտնե-
րը ընդ անսահման յարգանքով որ կը իրարեւ-
րին ռօտատարայլ գլխոյն այն կրօնի , որուն
հետ մեր հայրենիքը անկեղծ սրտիւ կապեալ է :

Այս կերպիւ վարուելով , Սարտենիոյ կառա-
վարութիւնը համոզուած է թէ պիտի չվերաւո-
րէ լուսաւորեալ հռոմէականաց ազգայնա-
քը , որոնք չեն խառնէր զաշխարհական իշխա-
նութիւնը (որ յաճանեցաւ Հռոմի արքունեա-
լը իւր պատմութեան մէջ միջոցին) ընդ հոգե-
ւոր իշխանութեանը , որ իւր կրօնական պետու-
թեան յաւիտենական և անխախտ ճիւղն է :

Ըրստութեանէն երեւելի մաս մը նուիրեց՝ Նախի-
ջեանի Սուրբ Խաչ վանքին մէջ եկեղեցական
գաղութիւն կանգնելու , և այս նոյն անգը՝ ուր
որ հանգուցեալ Վեհափաւ կաթողիկոսը գի-
տաւորութիւն ունէր այնպիսի գաղութիւն մը չե-
նէր :

Ենկէց ի գաւ՝ նոյն յունիսի 26ին , Սալու-
եան իշխանը իւր տունը հրաւիրեց Վաշնորդը ,
Ինկնաղաթեանց Յովհաննէս վարդապետը , և
քաղաքին գլխաւոր իշխաններէն տասնըջորս հո-
գիւ և անոց առջև յայտնեց յանկարծ իւր
գիտաւորութիւնը՝ թէ կուզէ թէ յոգնուի մէջ
բացուելու ազգային իւսուսմարանի շէնքին
ծախքը ինքը տալ՝ յիտեն հազար արծաթ ռուբ-
լի , որ է 200,000 ֆրանք : Հնորահալութեամբ
ընդունեցաւ Վաշնորդը այն խոստումն ու գու-
մարը , և յետեւոր մը շարադրեց տուաւ մեծա-
պատիւ Բարեբարին , յորում կը խոստանար որ
այն գաղութին անունն ըլլայ Սալուեան իւսուսմ-
նարան (Վաշնորդը , և քան աշակերտը ձրի
գաստիարակութիւն մէջը՝ Սալուեան իւսուսմ-
նով : Եւ հոն գտնուող անձնքը ստարագրեցին
այն յետեւոր իբրեւ վկայք :

Սալուեան Վարդութիւն իշխանին այս առա-

Բայց մեր անկախութիւնը՝ և սառաւել հե-
ռու կերթան , քանզի վտանգ և մը , թէ բոլոր
Իտալիոյ մէջ այժմեան յայտնուած ազգախոր-
հան համակամ ազգայնաց տեսարանը պիտի չի-
չեցնէ որոշակի քանակապէս թէ ինքնե-
ղաւ քանի մը տարի յառաջ , գերազայն ներ-
շնջողը ազգային այս մեծ շարժման : Եւ այս
կերպիւ , պիտի լինայ վարագոյրը զոր շահասէր
խոհաբանները՝ աշխարհական օգտից անկա-
լիւթեամբ , գրած էին իւր աչոյցը վրայ , ու
յայնժամ խմանալով թէ Իտալիոյ վերանորոգու-
թիւնը Վաշնորդութեան վճարը ի գործ կը
գրուի Վերտին Իտալացոյց հայրը պիտի ըլլայ ,
որպէս ազգաւորացաւ երբեք ի լինելոյ օգնա-
վող և մեծարգոյ հայրը բոլոր հաւատացեալաց :
Իտալիոյ , 12-24 Սեպտեմբեր 1860 :

Կոտանդնուպոլիսէն Վաշնորդի 21 ամառ-
թուով հետեւալ անգլիկութիւնները կուտան
մեզ :

Վաշնորդեան երկու արժանատու հարա-
զատելը , անք Վերտին և տէր Խորեն վար-
դապետը՝ օգնաւոր ամալ ի վեր Կոտանդնու-
պոլիս գտնուելով , սիրով և յարգութեամբ
ընդունուցան ի բոլոր ազգայնաց և մեծահա-
զէս պատարագներ մատուցին ըստ հրաւիրա-
նաց ամենատարաւ Սրբազան Վարդապետի մեղքը :

Վաշնորդ 19ին , անք Խորեն վարդապետը վե-
րադարձաւ ի թէոզոսիս , իւր հետ աւանե-
լով և օթը աշակերտ վտան Սալուեան իւսուսմա-
րանին , և քանի մը հայազգի գրաւորներ նոյն
ուսուսմարանին ազգաբնակից համար : Իսկ տէր
Վերտին վարդապետը այսօր կը մեկնի Մար-
տիայի ճանապարհաւ Փարիզ վերադառնալու ,
ուր պիտի աշխատի ի կատար հաղցնել զազա-
գութիւնը հայերէնէ ի գաղղիկէն բառարա-
նին , զոր ինքը աշխատասիրած է :

Վաշնորդաւորիս ազգային վարժարանաց վի-
ճակը մի և նորն է , այսինքն անկարգ և գա-
ւաթի կացութեան մէջ կը գտնուի : Հիմարու-
թիւնը այս է , զոր իւրաքանչիւր ազգասէր կը
պարտաւորի յայնտեղէս դուրս գլ : Քանզի ինքը
զինքն ի սրբելու անօգուտ է և մանաւանդ ամեն
կերպիւ փաստարար հայազգու մտկոնց յառա-
ջափութեանը : Եւ յոսու ամենայնիւ ազգային
ուսուսման ժողովոյն մօտաւոր հաստատու-
թիւնը պէտք է զմեզ քիչ մը մխիթարէ և ք-
ջոյրէր : Վտանգի նոյն գիտնական ժողովը ան-
տարակոյս պիտի փութայ այս ազգափնա վիճա-
կին գործուն մը ընելու :

Վարդիկ Հայկազնեան խափանեալ վարժա-
րանին պարտուց հասուցման միջոցները մօտ
օրերս պիտի մտածէ ազգային քաղաքական ժո-
ղովը և նոյն դժբաղդ պարտուց որ յառաջ վը-
ճարուելուն փոյթ պիտի տանի , որպէս զի ան-

տաճեւնութեամբ , (որ արդէն յայտնի է մեր
ազգին) թէոզոսիս իւսուսմարանին մշտնջե-
նաւոր հաստատութիւնը ապահովացաւ , իրեն
ալ անունը արժանապէս անմահացաւ : Իբրեւ
բնական խափախ այն իւսուսմարանին , ինքը
քանի որ կենդանի է՝ մասնաւոր փոյթ և հայ-
րական խնամք պիտի ունենայ անոր վրայ , և իրմէ
ետը նոյն խնամքը և գլխութիւնը իբրեւ սեպ-
հական ժառանգութիւն պիտի թողու ում որ
արժանի ճանչնայ իւր բարեգործութիւնը առաջ
տանելու փառքին ու պարծանացը : Եւ ք-
ջալերութիւն է այս բանս նաեւ իւսուսմարանին
վրայ ազգախորհրդար աշխատողաց , և զօրաւոր
բարի օրինակ ամենեւեց որ Վաշնորդ յառաջա-
լիմութեանը գործունեայ կերպով փախուց ու-
նին : Եւ որ համար ալ արժան համարեցանք ոչ
միայն այս բարեբար իշխանին գեղեցիկ գործը
հրատարակել , այլ և իւր վարքը ծանօթացնել
մեր ընթերցողաց , բայց ուրիշ տուն աւելի
պիտի ունենանք աւելի ևս բնդարձակ տեղե-
կութիւններ տալու վրան :

Մ . Ը .

Թոռայն : Եւ վտահալութիւնը , որ ուրիշ շատ
մարդկանց վերայ , և ուրիշ շատ կաթողիկոս-
ներու կողմանէ մտածուելով՝ անշուշտ չափա-
զանց կերելնար , չափազանց երեցաւ ամանց նաեւ
այս եկեղեցական գրամաց հաւաքման ու պահ-
պանութեան գործոյն մէջ : Եւ ահա ատոր հա-
մար էր որ երեք տարի չափ թղթակցութիւնը
եղան Վաթուղիկոսին ու այն ատենի Վիճակաւոր
Վաշնորդին մէջ : Նախիջեանի ժողովուրդն
ալ , ինչպէս որ բնական էր , երկու կարծիքի և
կուսակցութեան բաժնուած՝ երկար տանն ալե-
կոծեցաւ , մինչև որ անցած տարի յունիսի 23ին
նշանաւոր իրիկունը՝ վերցուցաւ երկպառա-
կութիւնը , և Սալուեան Վարդութիւն իշխանը
իւր վեհաձեռութիւնը և հայրենասիրութիւնը
այս առթիւ ալ յայտնի ըրաւ : Տեսնելով որ
իւր հաւատարմութիւնն ու պատուաւոր գոր-
ծակատարութիւնը ծանցուցաւ նաեւ անոցմէ
որ իրենց վրայ դրուած պաշտօնին ուսովը ստիպ-
եալ էին անաշու հաշուատեսութիւն ու քննու-
թիւն ընելու իրեն ըրածներուն , ոչ միայն յո-
ժարակամ սիրով յանձնեց Վաշնորդին՝ քովը
անկորուստ պահուած և իւր ձեռքը շահուած
եկեղեցական գումարները , այլ և իւր մեծ հա-

